

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ
(ԵՊՀ)
ԹԱԶՈՒՅՎԱԾ ԱՆՈՒՆԸ (ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆ
ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐԺԵԶԸ) ՈՐՊԵՍ 'IPMAR'-Ի՝
ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԹԱԶՈՒՅՄԱՆ
ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԴԵՊԶ

Ժամանակակից տարբեր լեզուներում դերանուն հասկացությունը նկարագրող եզրերը ձևավորվել են առավելապես անտիկ շրջանի հունարեն *aní-onymia* կամ լատիներեն *pronomen* քերականական եզրերից. որոնք նկարագրում են «անուն խոսքի մասին պատկանող միավորներ փոխարինող բառերը»¹: Որոշ լեզուներում հանդիպում են դերանունների այլ առանձնահատկությունները վերհանող եզրեր: Այսպես, հնդկական լեզվաբանության մեջ դերանուն հասկացությանը սպասարկում է *sarva-namān* եզրը, որը թարգմանաբար նշանակում է «արտահայտություն ցանկացած հասկացության համար»²: Թե՛ առաջին, և թե՛ երկրորդ եզրային սահմանումները պետք է համարել շատ հատկանշական, քանի որ դրանք երկուսն էլ մատնանշում են դերանվանական միավորների հիմնական առանձնահատկությունները: Լեզվաբանների մի մասը դերանունների գլխավոր առանձնահատկությունն են համարում այն հանգամանքը, որ այս լեզվական միավորները ոչ թե անվանում են բուն հասկացությունները, այլ միայն մատնանշում դրանք. մինչդեռ մյուսները կարևորում են դերանունների՝ ինքնուրույն խոսքի մաս կազմող միավորներ փոխարինելու գործառնությունը:

Արաբական լեզվաբանական ավանդույթը (այսուհետ՝ ԱԼԱ) դերանունները չի զատում անուն խոսքի մասը կազմող այլ միավորներից: Այն բառային միավորները, որոնք ընդհանուր լեզվաբանության մեջ առանձնանում են որպես դերանուններ. ԱԼԱ-ի կողմից դիտարկվում են իբրև անվանական միավորների տարատեսակներ և դրսևը առանձին լուսսի մեջ միավորող

րնդիանրացնող ոլևէ եզր չի առաջարկվում: ԱԼԱ-ում շրջանավոր *ism mudmar* (թաքուցված անուն) կաս *damir* (թաքուցված միտք) եզրերը նկարագրուս են այն բառային միավորները. որոնք րնդիանուր լեզվաբանության սեչ առանձնանում են որպես անհատականացման միջոց ծառայող դեյուանվանական միավորների առսվել համապարփակ դաս անձնական ոլևանուններ: Վերջիններս հատուկ անունների հետ մեկտեղ իրականացնում են անհատականացման գործառույթը. սակայն ի տարբերություն հատուկ անունների. թաքուցված անուններն անհատականացման համար համատեքստից քաղված հենքային լրացուցիչ տեղեկությունների կարիք ունեն:

Անձնական դերանունների տեսությունը ԱԼԱ-ում '*icdmār*-ի' արտահայտման մակարդակի միավորների «թաքուցման» հայեցակարգի մի մասն է և հիմնվում է '*izhār* (հայտնաբերում, բացահայտում. ցուցադրում) և '*icdmār* (քողարկում. մտապահում) հասկացությունների հակադրման վրա, որոնք պայմանավորված են առարկաների և երևույթների մասին էքսպրեսիվ կամ սուպրեսիվ³ միջոցներով տեղեկությունների հադորդմամբ: Առաջին՝ էքսպրեսիվ ('*izhār*') միջոցի առանձնահատկությունն այն է. ուր որևէ տեսակի տեղեկություն հադորդելու համար օգտագործվում են որոշակի լեզվական միավորներ՝ նախադասություններ ու շարքեր, որոնք ձևավորվում են խոսքը կազմող *արտահայտման* մակարդակի նվազագույն միավորներից, ինչը հնարավորություն է ընձեռում խոսողին՝ հայտնելու *քովանդակության* կամ *իմաստի* (*ma'na*) մակարդակի միավորների որոշակի հաջորդականություն: Երկրորդ՝ սուպրեսիվ ('*icdmār*') միջոցը նկարագրում է այն իրավիճակը, երբ *քովանդակության* կամ *իմաստի* մակարդակի որևէ միավոր արտահայտվում է իր համար չնախատեսված *արտահայտման* մակարդակի միավորով, որի արդյունքում նախադասության այս կամ այն կառուցվածքային բաղադրիչի առկայությունը պայմանավորում է մյուսների առկայությունը ևս: Մյուս կողմից տեղեկության օբյեկտները ևս միակազմ չեն. *իմաստի* մակարդակի մի շարք բաղադրիչներ նույնպես կարող են պայմանավորել մյուսների առկայությունը: Եվ, վերջապես, չի կարելի անտեսել համատեքստի վճռական դերը. որը կոնկրետացնում և պարզաբանում է *իմաստի* մակարդակի այն

միավորունքով, որոնք չեն ներկայացվել *արտահայտման* մակարդակի համապատասխան միավորներով: Այլ կերպ ասած ԱՄՆ-ում *idmār* և ընդհանուր լեզվաբանության *էյլսսիս* հասկացությունները բովանդակային տեսանկյունից բավական մոտ են միմյանց. որոնք ընդհանուր առմամբ կարող են բնորոշվել *իբրև ասույթի բաղադրիչի տղում, որը կարելի է հեշտությամբ վերականգնել համատեքստից կամ իրավիճակից*⁴, քանի որ այս կամ այն բառային միավորի թաքուցումը *idmār*-ը թույլատրելի է միայն այն դեպքում, երբ լսողը կախող է վերականգնել սղված միավորի իմաստը համատեքստից⁵ խոսքի շղթայի համապատասխան հատվածում: Այն արաբ քերականների կողմից ներկայացվում է իբրև բառային միավորների որոշակի համադրում, որոնք միմյանց հետ կապված են որպես կառավարման շղթայի կառավարող և կառավարվող օղակներ: Կառավարող միավորի թաքուցման պարագայում նախադասության կառավարվող անդամի թերական վերջավորության մեջ միշտ կարելի է գտնել թաքուցված կառավարող միավորի ձևական հետքը: Մինչդեռ կառավարվող միավորի թաքուցումը որևէ կերպ չի անդրադառնում կառավարող անդամի ձևաբանական նկարագրի վրա, որը դարձնում է թաքուցումը լսողի համար աննկատ: Հենց այս պատճառով էլ անհրաժեշտ է դառնում խոսքի շղթայում կառավարվող անդամի թաքուցումը մատնանշող հատուկ ձևական նշան-ի (*ʾalāma*) կիրառումը, ինչպիսին է *ism muḍmar* թաքուցված անունը, որը մեկնաբանվում է որպես տարբեր համատեքստերի թաքուցված անուններին համապատասխանող նշան⁶: Այն ինքնուրույնաբար՝ *munfaṣil* կամ որևէ անվանական կամ բայական միավորին կից՝ *muttasil* մատնանշում է խոսքի կողմից ձևաբանորեն չարտահայտված անվանական միավորների որոշակի քանակ՝ հադորդելով քերականական դեմքի, թվի, սեռի նշանակությունները⁷, ինչպես նաև *raf*, *naṣb* և *jarr* բառափոխական ձևերից որևէ մեկը⁸:

«Թաքուցված անունների» պարտադիր պայմաններից է իրենցով փոխարինվող միավորների բառային նշանակության համատեքստային կամ իրավիճակային վերականգնումը, քանի որ, ինչպես արդեն նշվեց, անձնական դերանունները կախող են հանդես գալ որպես անհատականացման միջոց՝ հենվելով համատեքստի կամ հադորդակցական իրավիճակի պարունակած լրացուցիչ տեղեկատվության վրա: Անվանման մակարդակում իրավիճակը կարող է

պարզաբանել առաջին (*al-mutakallim* /*խաալ*) կամ երկրորդ (*al-muxātab* /*խոսակից*) կամ նա. ուս դիտում է. /խոսողը/ դեմքերի դերանուններին: Լոյք խոսողն անվանում է ինքն իրեն «ես», «ես»-ի կողմից հաղորդվող տեղեկությունը հասկանալի է դառնում բոլորին. մինչդեռ խոսողի կոնկրետ անվան հիշատակումը կարող է անհասկանալի հաղորդում լինել լսողի համար¹⁰: Անկախ այն հանգամանքից, թե ինչին կամ ում է ուղղված «ես»-ի կողմից հաղորդվող տեղեկությունը, «ես»-ը միշտ կարող է անվանել այդ իրական կամ մտացածին խոսակցին «դու». չկարևորելով խոսողի ծանոթ լինելու հանգամանքը խոսակցին: Նախնադարյան մարդը աշխարհի մասին իր պրիմիտիվ պատկերացումներում առաջին հերթին հակադրում էր «ես»-ը «/» ես»-ին. որն էլ փաստում է անձնական դերանունների ի հայտ գալն առաջին դեմքի երկրորդին հստակ հակադրման հետևանքով. քանի որ երրորդ դեմքի ոլորտը կարող են ապահովել մաս ցուցական դերանունները¹¹:

«Լես»-ը և «Դու»-ն անկախ սուբստիտուտներ են. որոնք կարիք չունեն վտխարինվող միավորի հիշատակմանը կանխավ. իրենք իրենց մասին խոսելիս միշտ ասում են «ես»՝ դրանով իսկ սահմանելով խոսակցության երկու իրավահավասար հակադիր մասնակից անձանց: Մինչդեռ երրորդ դեմքը ներկայացնողը (*al-ḡā'ib* բացակայող դեմք) ինքնին չի անվանում ոչինչ և ոչ ոքի և որոշակիանում է միայն իրավիճակի կամ համատեքստի միջոցով: Երրորդ դեմքի դերանունը կայող է իրականացնել կոնկրետ անհատականացման գործառնությո խոսակիցների «զխտելիքների ընդհանուր ֆունդի» կամ էլ անհատականացնող համատեքստի առկայություն պարագայում միայն¹²: Այս առումով անձնական դերանունները նմանվում են որոշիչ հոդին և ցուցական դերանուններին, որոնք մույնպես անհատականացնում են համատեքստի միջոցով: Հարկ է նշել, որ երրորդ դեմքի անձնական դերանվան համար անհատականացնող համատեքստ է հանդիսանում ոչ թե առանձին անունը, որին վերաբերվում է դերանունը, այլ ստորոգական կառույցի կազմում գործառնող անունը, որը, սակայն. դուրս է «ես»-ի և «դու»-ի իմաստաբանական ոլորտից¹²:

Գործառական առումով արաբերենում այսպես կոչված «բացակայող» (*al-ḡā'ib*) երրորդ դեմքի դերանունների ոլորտը շատ ավելի բազմապիսի է քան առաջին և երկրորդ դեմքերինը, քանի որ

դրանք կայող են փոխարինել ինչպես անձանց, այնպես էլ առարկաներ և երևույթներ. մինչդեռ առաջին և երկրորդ դեմքերի դերանունները վերաբերվում են բացառապես անձանց:

Հայտնի է, որ թաքուցված անունները ԱԼԱ-ի կողմից գնահատվում են որպես որոշյալության բարձրագույն գործակից ունեցող միավորներ (*‘a’rafu-l-ma’arif-al-ism al-muqmar*). քանի որ թաքուցման են ենթարկում այդեն իսկ հայտնի [որոշյալ] միավորը (*la yuqmar ‘illa wa-qad ‘urifa*) և այդ իսկ պատճառով որոշյալության նշանակություն ունեցող այլ միավորների նման լրացուցիչ նկարագրման կարիք չեն գգուվ (*la yafdaqir ‘ila ‘an yushaf ka-gayrihi min al-ma’arif*)¹⁵: Ի հակադրություն առաջին և երկրորդ դեմքերի՝ երրորդ դեմքը ներկայացնող թաքուցված անունները բնութագրվում են որոշյալության առավել ցածր գործակցով. որոշ դեպքերում նույնիսկ գնահատվելով որպես անորոշության նշանակություն ունեցող միավորներ: Երրորդ դեմքի ձևերը կարող են բնորոշել ցանկացած սուբյեկտ: Հենց նշյալով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ արաբերենի երրորդ դեմքի եզակի թվի բայը ունակ է կազմել ստորոգական միջուկ տարբեր հզորության (եզակի, երկակի, հոգնակի) բազմաթիվ սուբյեկտների հետ:

Երրորդ դեմքի թաքուցված անունները միշտ չէ, որ հստակ կերպով սահմանազատվում են ցուցական կամ վերացական անուններից (*al-ism al-mubham վերացական. անորոշ անուն*). որոնք նույնականացնում են որևէ կոնկրետ առարկա հիշատակված կամ չհիշատակված որևէ տարատեսակի սահմաններում՝ սկեռելով խոսակցի ուշադրությունը դրա վրա: Սիրավեյհին իր «*al-Kitāb*» աշխատության մեջ թվարկելով ցուցական անունները հիշատակում է դրանց շարքում նաև երրորդ դեմքի անձնական դերանունները¹⁶: Աս-Սիրաֆին այդ համատեղ դասակարգումը մեկնաբանում է *դրանց միջև առկա նմանությանը* (*li-qurb as-sibh baynahumā*): Մութարրադը նշում է, որ թաքուցված անունների բոլոր նշաններին բնորոշ է *վերացականության, անորոշության* նշանակությունը: Այսպես կոչված վերացական կամ անորոշ միավորները նա ստորաբաժանում է երկու խմբի՝ *ma’ yaqa’ muqmaran* «ներանք. որոնք ենթակա են թաքուցման» [*huwa wa ‘axawātuhā* «նա-ն և իր շարքի միավորները»] և *minhu mā yaqa’ gayr muqmar* «ձևեր. որոնք չեն արտահայտվում թաքուցված անուններով» [*hadā wa ‘axawātuhā* «սա-ն և

ինը շարքի միավորները»] Այլ կերպ ասած թաքուցման ենթակա (*huwa wa 'axawātuhā*) շարքի միավորները հանդես են գալիս խոսքի մեջ որպես թաքուցված կառավարվող անդամների կոդավորված նշաններ։ Իրականացնելով մատնանշման կամ ցուցադրման գործառնություն։ Նրանք ի տարբերություն բուն ցուցական միավորների (*haḡā wa 'axawātuhā*), ունեն գործառական սահմանափակում։ Նրանք պարտադիր կերպով պետք է փոխարինեն *հստակ արտահայտում ունեցող* *az-zāhir* կամ *ենթադրյալ* *al-muqaddar* անվանական միավորը, որի հետ մշտապես կազմում են ստորոգական կառույց։ Մինչդեռ թաքուցման չենթարկվող վերացական կամ քնդհանրացնող ցուցական (*hadā wa 'axawātuhā*) շարքի միավորները համադրվում են միայն հստակ արտահայտում ունեցող անվանական միավորների հետ՝ նույնականացնելով դրանք համատեքստի միջոցով՝ կազմելով նրանց հետ ինչպես ստորոգական, այնպես էլ որոշչային բնույթի կառույցներ։

MARINE MANUKYAN

(YSU)

ISM MUDMAR "HIDDEN NAME" – THE SEMANTIC EQUIVALENT OF PERSONAL PRONOUNS AS A CASE OF OMISSION UNITS OF FORM

The theory of Personal Pronouns in Arabic Linguistic Tradition is a part of semiotic conception of *'idmar* which can be presented as Ellipsis, traditionally determined as omission the element of sentence, which is easily recovered from the context or situation. In order to explain *'idmar* it should be mentioned that there are two ways to transfer information: the first –expressive- using sentences and phrases, formed by joining minimal discrete language units of *form* to make speech. With the help of the latter the speaker expresses definite sequence of *meaning* units. The second –suppressive- when a unit of *meaning* is expressed not by a unit of *form* intended for it. In case of omitting unit of *form* could be found a formal mark *'alāma* which denotes its omission. This formal mark is called *ism mudmar concealed (hidden) noun* or *ḡamīr concealed thought* which is known in Arabic studies as terminological equivalent of personal pronouns. They independently or no independently denote x quantity of omitted nouns expressing the grammatical meanings of person, number, gender and case.

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). М.-Л., 1947. с. 319.
2. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем. М., 1969, с. 26
3. Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958, с. 359
4. Ахманова О. С.. Словарь лингвистических терминов. М., 1966, с. 525
5. Owens J., The Foundations of Grammar. Amsterdam / Philadelphia, 1988. p. 186
6. Фролов Д. В.. О теории личных местоимений в традиционной арабской грамматике, в сб. Теория и типология местоимений, М., 1980, с. 136
7. az-Zamaksarī . *Al-mufaṣṣal fi l-lu al-ʿarabiyya*, Bayrūt, dūna l-ārti, s. 127.
8. Ibn Yūʿis an-Naḥawī, *Ṣiḥ al-mufaṣṣal*, III, al-Qāhira, dūna l-ārti, s. 85.
9. Блумфилд Л., *Язык*. М., 1968, с. 273
10. Майтинская К. Е. Գլխ. աշխ., էջ 219:
11. Вольф Е. М.. Грамматика и семантика местоимений, М., 1974, с. 24.
12. Бенвенист Э., *Общая лингвистика*, М., 1974, с. 262.
13. al-Anbārī, *Al-ʿinṣāf fi maṣāʾil al-xilāf bayna-l-baṣriyyīn wa-l-kūfiyyīn*, II, Bayrūt, 1997, s. 707-708:
14. Sibawayhi, *Al-Kiṭāb*, II, Bayrūt , s. 77.